

Katona Magda[✧]

A Nagy Játzsma magyar túsza

Magyarok szerepe a modern afgán haderő kialakításában
a két világháború között

DOI 10.17047/HADTUD.2021.31.2.87

Az első világháború során nagy számú német, osztrák és magyar katona esett orosz hadifogságba, köztük hatszázezernyi magyar. Orosz-Turkesztánban mintegy ötven-ezer osztrák és magyar katonát helyeztek el fogolytáborokban. Az első világháborús események és a szovjethatalom viharos kezdete számos magyart sodort Orosz-Turkesztánból Afganisztánba, ahol az ország geopolitikai lavírozása, a modernizációs dráma, ezen belül is főleg a haderőreform határozta meg sorsuk alakulását. Ez az időszak 1915-től 1932-ig tartott és három szakaszra osztható.

Az első ciklusban az orosz-turkesztáni vasútépítésről szöttek hadifoglyok Afganisztánba, és 1915–1919 között tevékenykedtek ott. Tehetségükre hamar felfigyeltek a polgári és katonai életben egyaránt.

Igen sokan álltak a bolsevikok mellé is, mintegy százezer magyar harcolt a szovjethatalomért. A taskenti szovjet látta el szakemberekkel az 1920-as években a modernizáló afgán államot, melynek keretében magyarokat is küldtek, elsősorban mérnököket és pilótákat, akik 1919-től 1929-ig munkálkodtak a közép-ázsiai országban.

1928–1932 között magyar katonák is részt vettek az afgán állam konszolidációjában, Nádír Khán trónra segítésében, illetve északon afgán és szovjet katonaként a baszmacsi betörések visszaszorításában.

KULCSSZAVAK: hadifoglyok, katonai reform, katonai kiképzés, vasútépítés, modern légierő, lázadások leverése

Hungarian Pawns of the Great Game

*Role of Hungarian Prisoners of War in the Formation
of Modern Afghan Army between the Two World Wars*

Hungarian soldiers, who had been captured in Russia and worked on the construction of the Turkestan-Siberia railways, escaped to Afghanistan between 1915 and 1919. While Amir Habibullah Khan (1900–1919) imposed strict measures on them, King Amanullah Khan

✧ E-mail: nasrin.katona@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-6151-7589>

(1919–1929) used their talent and expertise for the modernization of the Afghan army, military training, and building railway. The second wave of former Hungarian prisoners of war was sent by the Tashkent Soviet for assisting with military reforms, mainly training military trainers, engineers, and pilots, and establishing the air force.

After the fall of reformer King Amanullah Khan, as a result of very complicated interactions of British and German intelligence, Hungarians assisted with eliminating the bloody chaos, restoring law and order, and ascending Nadir Khan, another branch of the Mohammadzai dynasty, to throne in 1929–1930.

Many of these former PoWs later appeared in the modernization of Turkey and Iran.

KEYWORDS: prisoners of war, military reform, military training, railway building, modern air force, putting down revolts

Az első világháború és a Nagy Játzsma geopolitikai kontextusa

A mai Afganisztán területe a 19. század során és a 20. században az első világháború esztendeiig az akkori két nagyhatalom, a cári Oroszország és a Brit Birodalom vetélkedésének színtere lett. Afganisztán soknemzetiségű ütközőállam, amelyet nagyhatalmi érdekek metszéspontján, mesterségesen hoztak létre, hogy a riválisok katonai téren közvetlenül ne konfrontálódjanak egymással.

Önálló államisága megőrzését ütközőállam helyzetének köszönhetette. Az 1879. évi gandomaki békét követően azonban az ország de facto vazallus sorba süllyedt, önálló külpolitikát nem folytathatott. Abdul Rahmán emír (1880–1900) kénytelen volt az 1893. november 12-én Sir Henry Mortimer Duranddal, a brit korona képviselőjével aláírt megállapodás, a később Durand-szerződés gyanánt elhíresült okmány révén lemondani területének és lakosságának mintegy kétharmadáról. Ennek értelmében a Hindukus hegység nyugati vonulatainál húzódott a befolyási övezetek határa, amely a későbbi egyezmények és nemzetközi szerződések révén a világrendszerek befolyási övezeteinek vízválasztó vonala gyanánt is funkcionált. Abdul Rahmán emír, akárcsak utóda Habíbullah emír (1900–1919. február 20.), ennek fejében éves járadékot, fegyvereket és lőszert kapott a britektől.

1907. augusztus 31-én került sor Szentpéterváron a Perzsiával, Afganisztánnal és Tibettel kapcsolatos Angol–Orosz Konvenció aláírására, véget vetve a két nagyhatalom közép-ázsiai vetélkedésének. Szembenállásuk beszüntetésére a német előrenyomulás, a Berlin–Bagdad vasútvonal megépítésének terve készítette őket. Az egyezmény Perzsia érdekövezetekre felosztásáról rendelkezett oly módon, hogy az ország északi területei, Iszfahánt is beleértve, orosz, a déli területek pedig brit érdekövezet-höz tartoztak, kivéve északkeleten a Perzsiái Khorászánt, amit szintén a brit zónához tartozónak tekintettek. Ennek fejében Oroszország is kötelezettséget vállalt, hogy sem Afganisztánban, sem Tibetben nem avatkozik be. Afganisztán tekintetében a brit kormány is megerősítette korábbi vállalásait, hogy nem szállja meg az országot, és nem avatkozik be belügyeibe. Később az egyezménynek volt egy olyan informális olvasata, miszerint a befolyási övezetek de facto határát a Hindukus és a Himalája vonulatai jelentik.

Az első világháború eseményei a ténylegesen brit vazallus országnak némi mozgásteret biztosítottak, akárcsak az Oszmán Birodalom felbomlása, az ifjútürök mozgalom, a német birodalom ambíciói, majd a szovjethatalom megalakulása. Noha Afganisztán nem folytathatott önálló külpolitikát, az angolbarát és a britellenes tábor

belharca mégis lehetőséget nyújtott politikai lavírozásra. Afganisztán az első világháborúban semleges volt, s mint ilyen vállalta, hogy nem tűr meg idegen katonákat területén, és azokat a külföldi katonákat, akik átlépjék határait, internáltatja.

Az ifjútörök mozgalom, valamint a perzsiai alkotmányos forradalom hatására, a brit befolyás ellensúlyozására az udvar reformer szárnya a németek és a törökök felé fordult. Az ifjúafgánok mozgalmának élén az emír másodszülött fia, Amanullah Khán állt, felvilágosodott apósa, Mahmúd Tarzí útmutatásait követve.

A németek oroszellenes felkelést akartak szítani Perzsiában, valamint Bukharában és Khívában is. A tervet a császár által felügyelt Berlini Bizottság megbízásából von Kanitz gróf, a teheráni német katonai attasé dolgozta ki. 1915-ben több javaslatot terjesztett elő a turkesztáni német és osztrák–magyar hadifoglyok kiszabadítására, akikből hadsereget akart szervezni Orosz-Turkesztánnak az eurázsiai részekről való elvágására.

1914-ben a német kormány Németországban élő emigráns indiai forradalmárok, Mahendra Pratap, Maulaví Barakatullah, Csampakaram Pillái, valamint németországi hadifogolytáborokból verbuvált, a Durand-vonal brit oldaláról származó törzsi pastunok közreműködésével és török segítséggel három expedíciót szervezett Bagdadon keresztül Perzsiába és Afganisztánba.

Ezek küldetése az volt, hogy a központi hatalmak oldalán fegyverbe hívják Közép-Ázsia és Perzsia népeit, britellenes felkelést szervezzenek a brit-indiai gyarmatbirodalom határán, illetve a világháborúban semleges afgán királyságot fegyveres közbelépésre bírják India ellen, és beléptessék Afganisztánt a háborúba a központi hatalmak oldalán az ország teljes körű függetlenségének szóbeli elismeréséért és katonai segítség irreális ígérete fejében.

A Wilhelm Wasmus vezette első expedíció célja 1915-ben elsősorban nemzeti felkelések szítása volt az angolbarátnak tartott Qadzsar uralom ellen. Amiként a brit Lawrence ezredes Mezopotámia és Arábia törzseit lázította a török uralom ellen, Wasmus Mezopotámia és Perzsia területén kívánt törzsi felkeléseket szítani az oroszok, de mindenekelőtt a britek ellen, elsősorban a khúzisztáni síita arabok, a belúdzsok, a Zagrosz nomádjai és a Bakhiárok körében, akiknek területe szintén lenyúlt a Perzsa-öbölre. A perzsiai alkotmányos mozgalom reformereit a németek természetes szövetségeseeknek látták, akárcsak az indiai antikolonialista mozgalom aktivistáit. Pastun törzsi felkelést is kívántak szítani a brit-indiai birodalomban, ehhez a kulcsország Afganisztán lett volna. A német hadifogoly-táborokban, elsősorban a 120. belúdzs és a 40. pastun ezredek katonáiból toboroztak embereket a feladatra, akiknek a felkészítése a würndorfi táborban folyt.

Oskar Von Niedermayer kapitány expedíciója katonai jellegű volt. Hivatalosan Kazim Bey török alezredes vezette. Teheránban beválogatták csapatába az Osztrák–Magyar Monarchia hatvan katonáját, akiket részben a Monarchia teheráni nagykövetségének őrségéből verbuváltak. Közülük négy magyar közlegényről, Basa, Varga, Szalontai és Gingász honvédekről és Lassú Imre hadapródról, a magyar kir. honvédség tizedeséről tudunk név szerint.

A harmadik missziót dr. Werne Von Hentig teheráni konzul vezette. Küldetésének célja a diplomáciai kapcsolatok felvétele, illetve Afganisztánnak a háborúban a szövetségeselek oldalára állítása volt. Ezt megelőzően még 1863-ban Dósz Mohamed

Khán emír fogadott orosz missziót Kabulban, amit a britek a második angol–afgán háború casus belli-jének tekintettek.

Míg Wasmus csapata a déli sivatagokat járta, a két német misszió, Niedermayer és Hertig expedíciója Iszfahánban egyesítette erőit. Az erős brit határkordon miatt változtattak tervükön, és nem a déli sivatagon keresztül, hanem északon, Kuskánál lépték át heráti irányban az afgán határt 1915. augusztus 20-án. Közben Kermán-sáhban, ahol ekkor nagyszámú német és török csapat állomásozott, bázist hagytak maguk után, Arthur Boppe rezidens vezetésével. Ez a bázis egészen 1941-ig, Iránnak a szövetségesek általi megszállásáig funkcionált. Itt és Iszfahánban Orosz-Turkesztánból szökött osztrák–magyar hadifoglyok csatlakoztak hozzájuk, így dr. Csutorás Sándor nagykőrösi orvos, akit a mervi orosz kórházban foglalkoztattak. Teheránban Asgabádból szökött további osztrák–magyar katonákat is irányítottak az afganisztáni expedícióhoz, köztük volt Farkas András is.

A britek titkosszolgálati és diplomáciai offenzívát indítottak a német törekvések megakadályozására. Lord Harding indiai alkirály és maga V. György király jártak közben Habíbullah emírnél, aki ügyesen lavírozva feljebb srófolta a brit apanázt.¹ A britek pedig Bukharát és Khívát és a kokandi khánságot szerették volna kiszakítani az orosz érdekövezetből a háború kezdetén.² 1915 őszén az emír fogadta a németeket, de 1916 tavaszán Niedermayer különítménye dolgvégezetlenül távozott.

A központi hatalmak vesztesei közül a németek és magyarok mellett a törökök is aktívak voltak Közép-Ázsiában. Dzsamál pasa (Ahmed Cemal paşa)³ az ifjútörök kormány tengerészeti minisztere, majd Szíria kormányzója 1918. november 1-én, egy nappal az Oszmán-Török Birodalom világháborús vereségét elismerő mudroszi fegyverszünet aláírását követően egy német hajón Berlinbe távozott. Rövid berlini majd svájci tartózkodást követően 1919 májusában Moszkvába utazott abból a célból, hogy katonai szövetséget kovácsoljon a bolsevikok és a németek között.⁴

Az orosz Kalmük művelet pedig egybecsengett Vilmos német császár korábbi tervével, hogy kelet muszlim népei között forradalmi mozgalmakat kell szítani a britek indiai pozícióinak meggyengítése, közép-ázsiai ambícióik megakadályozás végett.

Afganisztánban 1919. február 21-én Habíbullah emír merénylet áldozata lett, majd alig egy hét múltán elsőszülött fiát Naszrullah Khánt is meggyilkolták. Mindketten a brit tábor embereinek számítottak. Február 28-án az ifjúafgán mozgalom vezetője, a meggyilkolt emír másodszülött fia, Amanullah Khán kiáltotta ki magát uralkodónak. Vezetésével az afgánok májusban megindították harmadik függetlenségi háborújukat a britek ellen, amely 1919. augusztus 8-án a rawalpindii békeszerződés aláírásával, Afganisztán teljes függetlenségének elismerését eredményezte.

Közben az 1917-es októberi forradalom győzelmével új szereplő, Szovjet-Oroszország lépett porondra, felmondva a korábbi nemzetközi egyezményeket. Az új uralkodó, Amanullah Khán már 1919 májusában diplomáciai missziót küldött a taskenti

1 Stewart 2014.

2 Morris 1972, 363–379.

3 A törökök 1928-ban tértek át a latin betűkre. Az oszmán időszak neveit fonetikusán, az 1928 utáni forrásokra hivatkozva pedig modern török ortográfia szerint írjuk.

4 *Secret British Report* 3. February 1920.

szovjethoz Mohamed Aszlam Khán vezetésével, segítséget kérve a britek ellenében, aminek ellentételezéseként az afgán kormány diplomáciailag elismerte Szovjet-Oroszországot.

1928–1933, a két világháború között a német–brit vetélkedés folytatódott a térségben, s ebben Afganisztán is szerepet kapott.

Von Kinitz gróf tervének megfelelően, már a háború éveiben német ügynököket dobtak át Bagdadból Perzsiába segíteni a khúzisztáni síita arabok felkelését Khazal Al-Kabi, Muhammara sejkjének kiályságát (1922–1924). Támogatták a Bakhtiár khánok önállósági törekvéseit is, akiknek területe a Zagrosz vonulatától az Öböl mentéig terjed, és olajkutakkal is rendelkeztek, valamint a belúdzs felkelést Szisztán–Belúdzsisztánban azzal a reménnyel, hogy Brit–Belúdzsisztánra és az indiai Kalat khánságra is áttérjed.

A britek ezidőben Reza Khán 1925-ös hatalomra jutását támogatták, akit hatékonyabbnak tartanak az ország egyben tartására, mint a Qadzsar sahokat. Később, az 1930-as évekre megfordult a helyzet. Akárcsak Afganisztánban, a németbarátnak tartott uralkodó ellenében már a britek támogattak törzsi felkeléseket, mindenekelőtt a Bakhtiár khánok és a Zagrosz nomádjainak felkelését Reza sah központosítási törekvései ellenében. A németbarátnak tartott Reza sah és a szovjetbarátnak tartott Amanullah Khán megdöntésére is voltak terveik, ők is segítettek törzsi felkeléseket, de amikor indiai gyarmataik határán kezelhetetlenné vált a kaosz, az afganisztáni rendcsinálást is támogatták.

A britek pedig a Szovjetunió megalakulását megelőző polgárháborús években a baszmacsi felkelést kívánták felhasználni a bolsevikok ellen. 1921-ben a török Enver pasa azzal a küldetéssel érkezett Bukharába, hogy a szovjetekeket segítse, ám átállt, és a baszmacsi mozgalom katonai koordinátora lett, a kokandi Irgas Beg, a fergánai Madamin Beg és az ifjúbukharaiak köztársaságát megdöntő Alim Khán, bukhari emírt trónjára visszasegítő Dzsunaíd Khánt támogatta. A baszmacsi gerillaosztagokból tizenhatezer fős hadsereget szervezett. 1922. augusztus 4-én Kakurin tábornok vezetésével a szovjet erők kafrini csatában szétverték a baszmacsi csapatokat a tadzsikisztáni Baldzsun mellett, és keleti irányba hajtották őket. Enver pasa utódja, a baszmacsi csapatok török koordinátora, Szelim pasa 1922-ben Afganisztánba menekült. 1923. július–augusztusában a szovjet offenzíva kiverte a baszmacsikat a tadzsikisztáni Germ, 1924-ben Fergana térségéből. Vezetőjük Kushurmat Afganisztánba menekült.

Az afgán haderőreform

Afgán seregekről azóta beszélhetünk, amióta az afgánok 1722-ben legyőzték a perzsa Szafavida Birodalom seregét a gulnabadi csatában, majd 1747-ben Ahmed Sah Durráni legyőzte az indiai marathákat a panipati csatában. A következő évszázad során az afgánok elsősorban a szikhek ellen harcoltak, 1842-ben Hari Szingh Nalwa halálát követően határt szabtak a szikh hódításnak. Ezek a seregeik még dzsagirdárok⁵ laskarjai, bandériumai voltak.

5 A dzsagir katonai szolgálat fejében az uralkodó által adományozott egygenerációs földbérlet. Minden egyes földdarab után, amit egy ember egy nap alatt fel tudott szántani (dzsagir-kulba) egy katonát kellett kiállítani, ha az uralkodó hadba vonult.

A reguláris afgán hadsereg alapjait Dósz Mohamed Khán emír (1823–1839 és 1843–1863) és Sér Ali Khán emír uralkodása (1863–1878) alatt vetették meg. A második angol–afgán háború idején már ötvenezer fős állandó, reguláris hadsereggel rendelkeztek, melynek ereje a gyalogságra és a tüzérségre alapult. Az afgán hadsereg akkor 62 gyalogos- és 16 lovasezredből állt, hegyi tüzér zászlóaljakkal és 324, többnyire lóra szerelhető löveggel, és fizetett tisztekkel rendelkezett. 1880-tól húsz év alatt Abdul Rahmán emír szervezte ütőképessé haderővé brit segédlettel, fegyverzettel és pénzügyi támogatással.

1919 júniusában a török Dzsemál pasa Moszkvából az afgán uralkodó meghívására Afganisztánba érkezett, hogy Amanullah király kérésére segítséget nyújtson az afgán haderő modernizálásához.⁶ Dzsemál katonai összekötőként tárgyalásokat folytatott a szovjetekkel Afganisztán ügyeiről. E célból Tbiliszipben összekötő irodát létesített, ott verbuvált török tiszteket az afgán haderő reformjához.⁷ 1921. február 28-án Amanullah emír kormánya megkötötte a szovjet–afgán együttműködési szerződést, majd 1921 novemberében brit–afgán együttműködési szerződés került aláírásra, mely egyezmények révén az uralkodó országa modernizációjához, elsősorban a haderőreformhoz remélt segítséget.

Amanullah Khán a harmadik angol–afgán háború tapasztalatai alapján modernizálta a hadsereget a légierő és a légvédelem megszervezésével, amiben magyarok is közreműködtek. Noha Amanullah uralma alatt a szárazföldi erőknél is szolgáltak és jelentős pozíciókat is értek el magyarok, a magyar pilóták szerepe különösen figyelemre méltó volt a modernizáló állam stabilizálásában, ezért dolgozatunknak ebben az afgán haderőkkel foglalkozó részében a légierő kialakítására összpontosítunk.

Nagy tanulsággal szolgált Amanullah Khán számára, hogy az 1919-es angol–afgán háború során a RAF 31. repülő százada afgán csapatokat támadott. Május 19-én, 20-án és 24-én a brit légierő bombázta a keleti Dzsalálábád városát. Halev százados május 24-én Handley Page v/1500 típusú bombázójával Kabulra is ledobott néhány bombát. Ezért május 14-én Mahmúd Tarzí külügyminiszter Csicserin külügyi népbiztoshoz fordult segítségért a brit bombázások ellenében. A bolsevik kormány kedvezően reagált, s még májusban diplomáciai kapcsolatokat létesítettek, júniusban pedig delegációt küldtek Taskentbe.⁸ Lenin októberben, Moszkvában fogadta az afgán követet, Mohamed Aszlam Khánt, és megígérte, hogy a szovjet kormány speciális repülő egységet küld Kabulba.

1919. augusztus 19-én a függetlenség kikiáltásakor született királyi parancs a légierő felállításáról, és ezt az időpontot tekintik az afgán légierő alapítása dátumának. 1921. február 28-án Szovjet-Oroszország kötelezte magát, hogy Amanullah emír kérésének eleget téve, 12 repülőgépet ajándékozik Afganisztánnak. De a gépek és egyéb hadifelszerelés szállításáról a konkrét döntés csak 1921 júliusában született meg. Ezt követően meg is érkeztek az első Sopvics 1½ és Nieuport 24 repülőgépek, valamint működtetésükhöz 25 repülő szakember.

6 Artuç 2008.

7 Adamec 1974, 70. Dzsemál pasát 1922-ben Tbiliszipben gyilkolták meg örmény merénylők.

8 Adamec 1974.

Szeptemberben megérkezett három repülő, egy régi Farman HF-4, amelyet rendkívüli megfigyelő repülésekhez használtak. Termez felett a határnál azonban lelőtték a felkelők. Egy Nieuport 24 vadászgép és egy kétüléses Sopvics 1½ Strutter követték, amelyeket vonaton szállítottak Termezbe az üzemanyaggal és tartalék alkatrészekkel. Szeptember 21-én megkezdték Kabulba szállításukat. Az országnak nem voltak országútjai, vasútvonalai, folyói sem voltak hajózhatók. A géptörzseket és szárnyakat ezért lóháton, tevéken és elefántokon a Hindukus bércei között, nehéz terepen utaztatták. November 7-én érkezett meg a karaván Kabulba. Összesen 25 szovjet szakember lépett szolgálatba a gépekkel V. V. Goppe parancsnokságával, aki már korábban Kabulba érkezett. K. Bajkov és Jakov I. Zsurba pilóták, két megfigyelő és két technikus is a karavánnal tartott. Addigra a kifutópálya és egy hangár is elkészült Kabul Sérpur területén. Ezek a gépek a szovjet pilótákkal repüléseket hajtottak végre, de az afgán pilóták kiválasztása és képzésének terve kudarcba fulladt, így a szovjetek hamarosan hazatértek.

1922. április 1-én két további Nieuport repülőgépet indítottak útra Moszkvából, melyeket még ugyanabban a hónapban a megalakítandó repülő iskolához küldtek instruktorokkal együtt. Ezt további gépek követték.

1924 májusában az afgán kormány olasz, német és rangooni beszerzési kíséreltet követően hat repülőgépet rendelt a brit kormánytól: Indiából két bombázót, két vadászgépet és két kiképző gépet. Augusztus 18-án repült két gép, egy E2600 és egy FA733 Pesávarból Kabulba. A brit szállítás ellensúlyozására a szovjet kormány öt repülőgépet bocsátott az afgán kormány rendelkezésére pilótákkal és technikusokkal. Közülük négyen voltak magyarok, egyikük Tóth István százados. Az R 1-es Polikarpov könnyű bombázók⁹ első ízben 1924. augusztus 22-én, a khoszi törzsi felkelés leverése során kerültek bevetésre a magyar Tóth István százados, rajparancsnok vezetésével.

Az afgánok megragadták a vetélkedés nyújtotta lehetőséget, és hét-hét gépet rendeltek a szovjet és a brit kormánytól. 1924. október 1-én a szovjet légierő négy korábbi DH 9-es gépe és egy Junkers F-13 szállítógép repült Taskentből Kabulba Termez érintésével, majd a Hindukus bércei felett. A gépek szovjet személyzetét, akik afgán szolgálatba léptek, P. Kh. Mezseraup vezette.

1924 őszén Kabultól hat kilométerre északra, Khodzsa Ravas falu mellett repülőtér épült, de a fővárosban még működött az első repülőtér a sérpuri bázis területén, ahol hét hangár épült. Az afgán kormány ugyanebben az esztendőben két DH 9-es gépet vásárolt Indiából, melyeket csak 1926-ban szállítottak le.

1925-ben befejeződött az első afgán pilóta, Mohmamed Ihszán Khán olaszországi kiképzése. A 24 éves fiatalember az afgán légierő parancsnoka lett. 1925 nyarán öt szovjet pilóta és nyolc technikus tartózkodott Afganisztánban, köztük a már említett magyarok. Ugyanakkor egy indiai pilóta is szolgált az afgán légierőnél. 1925. szeptember 2-án repülőiskola nyílt Kabulban 15 tanulóval. Az újonnan érkező szovjet kiképzők között további két magyar volt található. Emellett tíz afgán hallgatót küldtek kiképzésre a Szovjetunióba.

9 A Polikarpov R1-esek a brit Airco DH 9A könnyű bombázók szovjet változatai voltak.

Az 1925. június 15-én aláírt egyezmény értelmében a szovjet kormány további repülőgépek szállítását ígérte. Július 4-én hat Polikarpov R-1 gép érkezett Termezből. Hat új orosz pilóta, egy megfigyelő és hat technikus lépett az afgán légierő szolgálatába, köztük további három magyar. Az afgán légierő brit titkosszolgálati jelentések szerint „teljes mértékben” szovjet irányítás alatt állt, a gépek a jelentések szerint jól működtetettek és jól karban tartottak voltak.¹⁰ Huszonöt további afgán hallgatót küldtek a Szovjetunióba. 1925. augusztus végén 26 fős szovjet tiszti állomány és legénység tartózkodott Kabulban, köztük hat magyar, és további hat főt vártak. Komoly probléma volt, hogy az alkatrész-utánpótlást és az üzemanyagot tevéken és öszvéreken szállították Termezből, mivel az utak alkalmatlanok voltak gépek szállítására. Noha a meglévő gépeknek nem voltak bombatartályai és géppuskaállásai, bombákat dobtak le 1926-ban a khoszi felkelés leverése során és az 1928-as keleti és küh-i damani felkelések ellenében is.

1927 májusában az afgán kormány két, katonai fényképfelvételek készítésére alkalmas DH 9-es gépet vásárolt az alwari maharadzsától, amelyek Lahórban állomásoztak, ám a brit kormány meghiúsította azok leszállítását.

1926-ban már jó minőségű repülőterek voltak Kabulban, Kandahárban és Dzsálálábádban, továbbá megkezdődött a heráti repülőtér építése. 1928 közepén a kabuli repülőtér már tíz hangárral és színvonalas javító üzemmel rendelkezett. Tapasztalt és sikeres szovjet pilótákat foglalkoztattak hároméves szerződéssel.

1927-ben a Dobrolet szovjet légitársaság Taskent–Szamarkand–Termez járatát Kabulra is kiterjesztette. Szeptemberben indult a próbajarat. 1927. november 28-án afgán–szovjet légügyi egyezményt írtak alá légijáratok üzemeltetéséről Junkers F 13-as és Dornier Merkur R-RDAW gépekkel. 1928 januárjában kilenc végzett afgán pilóta és öt technikus tért haza Moszkvából, és többen tanultak kinn. További 15-en tanultak Párizsban, és 25 főt küldtek Olaszországba.

1927. december 22-én az afgán kormány szerződést kötött a szovjet kormánnyal nyolc darab együléses Grigorjevics 1-2 vadászgép beszerzéséről. Szovjet kiképző pilóták új csoportja érkezett az országba Korojev vezetésével. A gépek leszállítására azonban már nem került sor, mert közben kitört a felkelés.

Amanullah sah 1928 nyarán európai körútja során kettő Junkers gépet rendelt, a német külügyminisztérium pedig egy hárommotoros G-24 utasszállítót ajándékozott Afganisztánnak. Mindhárom gép Berlin és Moszkva érintésével június 15-én indult Dessauból, és július 10-én érkezett meg Kabulba kétéves szerződéssel rendelkező német pilótákkal. 1928. augusztus 22-én a francia kormány egy, kétüléses Ptez 25 gépet ajándékozott az afgán kormánynak, amely Bagdad és Teherán érintésével repült Párizsból Kabulba.

1928 őszén kitört a Sinvári törzs felkelése, melynek leverésére bevetették a légi-erőt, szovjet pilóták – köztük magyarok – bombázták a Keleti Tartomány falvait, november 26-án üritették ki a dzsalálábádi repülőteret. A lázadók a rákövetkező éjszaka felgyújtották a hangárokat. Két repülőtönkretettek, másik kettő lezuhant a műveletek során.

10 British Library Asia and Africa Studies/ IOR India Office Records/ IOR/L/PS Political and Secret Department/PS/12/1-1442/Political (External) Department, Annual Files / PZ 4908/25 Afghanistan.

December 14-én a felkelők Kabul felé közeledtek, és az Aszmaí hegynél tanyáztak le, hol az R 1-esek bombázták az hegy lábánál található állásaikat. December 18-án egy magányos R 1-es felderítő küldetést hajtott végre a Bagh-i Bala felett, ahol aznap harcok törtek ki. December 19-én a légierő több repülést hajtott végre, három R 1-es bombázta a felkelőknek a brit missziótól három kilométerre található állásait. December 20-án egy Bagh-i Bala közeli erődöt bombázott egy három R 1-esből álló kötelék. Másnap két R 1-es bombázta ugyanezt a körzetet.

Az afgán légierő R 1-es gépei naponta többször felderítő és bombázó repüléseket hajtottak végre a Kúh-i Daman felett, és 1929. január 16-áig bombáztak. December 30-án négy F 13-as hozott postát és üzemanyagot a Szovjetunióból.

A felkelés idején az afgán légierő 19 működő repülőgéppel: 14 R 1-essel, 3 Junkers F 13-assal, a Junkers G 24-essel, a Ptezzel és egy kétszárnyú géppel, a lengyel kormány által ajándékozott Bartellel rendelkezett, melyeken 12 szovjet (köztük három magyar), 12 afgán pilóta, valamint három szovjet és két német technikus teljesített szolgálatot. Az afgán pilóták még tapasztalatlanok voltak, a legtöbb repülést a szovjet pilóták hajtották régre, ebben is oroszlánrésze volt Tóth István százados, rajparancsnoknak és másik két magyar kollégájának. A légierők parancsnoka Mohammad Ihszán Khán, helyettese Mohammad Hásim Khán volt, de az igazgatási teendőkben segítettek a szovjet pilóták.

December 21-én Rothe pilóta a Junkers G 24-es utasszállítón Kandahárba szállította Szoraja királynét és a királyi család tagjait, két F 13 és egy R 1 kísérték. Mindkét F 13 súlyosan megrongálódott.

1929. január 14-én a sah lemondott öccse, Inajatullah javára, és Indiába repült, ám a lázadók vezére Habibullah Kalakáni csapatai élén bevonult Kabulba, és január 16-án uralkodónak kiáltotta ki magát.

Az első nagy légihíd mentési műveletet a RAF, a brit királyi légierő hajtotta végre: Vickers Victora szállító gépekkel menekítették ki Afganisztánból a külföldieket. Egy Handley Page Hinai is Karachiba érkezett Irakból. További két Victoria érkezett. 1928. december 23. és 1929. február 25. között 586 főt menekítettek ki.

1930 közepére csak négy R 1-es gép és egy F 13 volt működőképes, és a szovjetek mind hazatértek. 1930 októberében Nadir sah trónra lépésekor 55 képzett afgán szolgált a légierő kötelékében, de nagyon kevesen voltak közülük pilóták. A G 24-es gépet senki sem tudta működtetni. Nádír sah kormánya a német és francia kormánnyal szerződött a haderő fejlesztésére.

A R 1-esek bombázták 1930-ban és 1931 novemberében Ibrahim Beg Lakaí baszmacsi felkelését, amikor a baszmacsik hadműveleteket végezve a szovjet-afgán határkörzetben egyre gyakrabban rándultak át afgán területre.

Amanullah uralma alatt történt meg a sorkatonai szolgálat bevezetése, főleg tadzsikokból és hazarákból az 1924-es alkotmány, a Marám-náme értelmében. Hogy ez mennyire pozitív intézkedés volt, bizonyítja, hogy ezek a kisebbségekből sorozott reguláris egységek kitartottak a reformer uralkodó mellett. A határmenti pastun törzsek saját kötelékeikben látták el területük védelmét.

1931-ben a hadsereg újjászervezését egy bizottság hajtotta végre Sah Mahmúd Khán hadügyminiszter vezetésével, melynek Farkas András és további két magyar is

tagja volt. Az újjászervezés 1931 decemberére befejeződött. Ettől kezdve Nadir sah Farkas András csapatának szolgálataira többé nem tartott igényt.

1932 közepére az afgán hadsereg 8 páncélos járművel, 3 könnyű tankkal és a működésképtelenekkel egyetemben 17 légi járművel rendelkezett, Csak 1932 augusztusában kezdett újra repülni a négy R 1 és az egyetlen F 13. Ekkor már csak azok a magyarok szolgáltak az afgán hadseregben, akik már régen muszlimoknak és afgánoknak számítottak.

Az afgán haderő 1933-tól, Zahir sah uralma alatt fejlődött modern hadsereggé.

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadifoglyai Orosz-Turkesztánban

Az Osztrák–Magyar Monarchia oroszországi hadifoglyainak számát 1 479 289–1 672 672 közé teszik, orosz források 1 605 870 osztrák–magyar hadifoglyáról tudnak.¹¹ Józsa Antal 1 600 000-ról tesz említést.¹² Mintegy 40%-uk, de legalább 600 000 volt közülük magyar. A németekkel együtt becslések szerint 150 000 hadifoglyot helyeztek el a turkesztáni főkormányzóság helyőrségeiben.¹³ Mintegy ötvenezerről biztosan tudjuk, hogy magyarok voltak.¹⁴ A foglyok igen nehéz körülmények között sínylődtek.

1913-ban, még a háború előtt tervezték a Turkesztán–Szibéria vasútvonal építését, ám 1915-ig kvalifikált munkaerő híján nehezen haladt az építkezés. 1915-től a hadifoglyok a Turkesztán–Szibéria vasútvonal, ezen belül Turkesztánban a Taszent–Orenburg vonal déli leágazása, a Taskent–Kuska szakasz megépítésén dolgoztak, beleértve az afgán oldalon a termézi átrakodó pályaudvar építését, valamint a bukhari vonal megépítését is. 1916-ban a Nemzetközi Vöröskereszt svéd és dán képviselői vizsgálták életkörülményeiket. Ezt követően, 1916 közepétől hagyhatták el barakjaikat. 1916 végére, 1917 elejére életkörülményeik javultak, szabad mozgást és munkavállalást engedélyeztek számukra.

1917 februárjától a térség a fehérekkel és a baszmacsi harcosokkal vívott harcok színtere lett. A keleti fronton különösen erős volt a háborúellenesség,¹⁵ s korán létrejött az érintkezés a szembenálló felek között. A magyarok csekély ellenállást tanúsítottak, sokan megadták magukat. 1914-től az orosz Szociáldemokrata Munkáspárt bolsevik frakciójának célja polgárháború kiobbantása volt. A szembenálló katonákat pedig biztatták, hogy ne harcoljanak egymással, hanem barátkozzanak. A háború során a bolsevikok felismerték, hogy a hadifoglyok fogékonyabbak propagandájukra, annál is inkább, mivel szörnyűséges állapotok uralkodtak a táborokban, merev különbség volt a tisztek és a legénység között, a szlávokkal jobban, a magyarokkal rosszabbul bántak, akik a nyelvük miatt is elszigeteltek voltak, felszerelésük pedig

11 Lásd bővebben: Moscow Military Archives, fond 2118, opis' 685, 39, 50, opis' 685, 30, 40, 77, 133, 139-140, fond 2067 I opis' 2512: 43, 62, 63, 64, 77, 91, 103, 106.

12 Józsa 1961, 52.

13 Lásd a 11. jegyzetet!

14 Kotyukova 2017; Toliboev 2019, 478–481.

15 http://abdunazarov.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=52:-q-q-ii&catid=43:2011-10-09-21-06-32&Itemid=61

a legrosszabb volt. Sokan közülük rokonszenveztek a szocialista eszmékkel, ezért a bolsevikok 1916 második felétől rájuk összpontosították figyelmüket. Ennek eredményeként foglyok nagy számban csatlakoztak a bolsevikokhoz.

A külügyi népbiztosság megszervezte, hogy a hadifoglyok harcoljanak az oldalon. 1917. június 22-én olyan okmányokkal látták el őket, amelyekkel akár nősülhettek is. Oroszország-szerte a legtöbb külföldiként, mintegy százezer magyar harcolt a szovjethatalomért. Magyarok úsztak el a bukhari emírt, Szamarkandban és Taskentben magyar egységek alakultak.

Harcoltak magyarok Moszkvában a Kreml elfoglalásáért, a mongol határon, Turkesztánban és Szibériában.¹⁶ Krasnojarszkban, Ekaterinburgban, Taskentben, Tomszkban, Irkutszkban a Vörös Hadsereg internacionalista egységei alakultak.

Magyar hadifoglyok az első világháború és a harmadik angol–afgán háború közötti Afganisztánban (1915–1921)

A cári birodalom nem rendelkezett kellő mennyiségű szakemberrel a Turkesztán–Szibéria vasútvonal építéséhez, ezért 1915-től hadifoglyokat alkalmaztak. A közép-ázsiai vasútépítésen dolgozók közül szöktek néhányan Afganisztánba. Voltak, akik foglyoként hasznosították szaktudásukat, mások beálltak az afgán hadseregbe, nekik át kellett térniük az iszlámra. Mások saját nevükön, külföldi tanácsadók gyanánt tevékenykedtek. Nagy részük hazatért, mások a német misszióval tartottak, de többen muszlimként és afgánként a közép-ázsiai országban maradtak.

A turkesztáni helyőrségekben elhelyezett magyar hadifoglyok Perzsia, Afganisztán vagy kínai Turkesztán irányába szökhettek. 1914–1919 között számos magyar volt hadifogoly szökött Afganisztánba. Sokan, mint Farkas András, öt évet is eltöltöttek a közép-ázsiai országban. Erdélyi Ferenc hadifogoly beszámolójából 123 névről tudunk, de ennél bizonyosan többen lehettek.¹⁷

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének Afganisztánba szökött 123 katonája között a legtöbben a magyarok voltak, 83 fő, 9 horvát és 31 osztrák mellett. 57-en közülük a közös hadsereg katonái, 47-en a honvédség, 9-en a magyar kir. hadsereg kötelékébe tartoztak. Fegyvernem szerinti megoszlásuk szerint 84-en szolgáltak a gyalogság, 11-en a huszárok, 10-en a tüzérség kötelékében, hatan utászok, hárman pedig egyébek voltak. Tiszt nem volt közöttük, ellenben hét őrmester, tizenhárom szakaszvezető, huszonkettő tizedes, tizenhárom őrvezető, hatvan közlegény.¹⁸

Afganisztánnak, mint semleges államnak kötelessége volt internálni a területére szökött katonákat. Az afgán királyság ekkor még nem csatlakozott a hadifoglyokra vonatkozó hágai nemzetközi konvencióhoz, ezért az egyre nagyobb számban az országba érkező osztrák és magyar katonákat az emír parancsára szigorú őrizet alatt tartották, köztörvényes afgán foglyokkal egyenlő bánásmódban részesültek, vasra verve vermekben tartották és időnként közmunkákra vezényelték őket.

¹⁶ Fazilhodzsaei 1961, 556.

¹⁷ A GPU taskenti levéltára 1914–1919 között ötszáz magyarról tud, az NKVD dusanbei irattára már ebből az első időszakból is további magyarok személyi anyagát tárolja.

¹⁸ *Hadifogly magyarok története* 1930, 387.

1915-ben Oskar von Niedermayer német expedíciója, majd a török Dzsamál pasa igyekezett őket megszervezni a britek ellen. Később három osztrák tiszt e célból Orosz-Turkesztánból hadifoglyokat csempészett Afganisztánba. Az angolellesenes párt és a határ menti afgán törzsek főnökeinek biztatására az osztrák tisztak azzal a tervvel is foglalkoztak, hogy az Orosz-Turkesztánban sýnylódó hadifoglyok nagyobb tömegeit segítik át a határon, hogy ezeket az angolok elleni fegyveres fellépés érdekében beállítsák az afgán hadseregbe.

A német misszió küldetése nem járt sikerrel, ám Niedermayer 1915 őszén meg-egyeezett az emírrrel, hogy a foglyok a hágai konvenció keretében előírtak szerinti bánásmódban részesüljenek. Szabadabb mozgást engedélyeztek nekik, európaiakhoz méltóbb elhelyezést nyertek, ruhát és pénzt kaptak. Niedermayer személyesen is pártfogolta az Afganisztánba szökött német és osztrák–magyar hadifoglyokat, a német misszió kezdeményezésére vállalhattak szakképzettségüknek megfelelő munkát, illetve léphettek be az afgán hadseregbe. Főleg az afgán haderő kapacitásbővítéséhez járulhattak hozzá a magyar tisztek és katonák. A német expedíció közben nekilátott az afgán hadsereg felkészítéséhez az India elleni fegyveres beavatkozásra, ami elmaradt, mert a britek diplomáciai csapást mértek az expedícióra, és bőséges ajándékokkal biztosították az uralkodó jóindulatát, és rábírták a németekkel való szakításra. 1916 májusában a német expedíció elhagyta Afganisztánt. Néhány magyar is velük tarthatott.

A mar hadifoglyok tehetségére, képzettségére Habibullah Khán emír is felfigyelt, s többeket közülük felelős pozíciókban alkalmazott. Részt vettek betegápolásban, állatorvoslásban, a Dilkusa hercegi palota építésében és szobrainak kifaragásában. Később erődítmények építkezéseinek munkálkodtak. A kőműves, ács, kőfaragó, gyógyító munka mellett gépeket készítettek. Egy részük részt vett az afgán hadsereg modern kiképzésében, a fegyver- és lőporgyárban is tevékenykedtek.

Kósz István, a 20. honvéd gyalogezred egyéni önkéntes tizedese 1915-ben Turkesztánból szökött át Afganisztánba, ahol hamarosan az afgán hadsereg kiképzőtisztje és a kiképzők tolmácsa lett.

A kemencsei Hibján Pál gazdatiszt az emír állatorvosa lett, miután meggyógyította annak kedvenc elefántját. Faragó Pál szobrász szobrokat és középületdíszeket, az uralkodó Dilkusa palotájának kertjébe tizenkét szobrot készített, és az ő munkáját dícsérik a paghmani királyi nyaraló kőfaragásai is. Személyesen az emír intézkedett, hogy Kabulban műtermet rendezzenek be neki.

A hadsereg kiképzői közül érdemes külön megemlíteni a magyar királyi 38-as gyalogezredtől Szentkirályi Tóth Kálmán szakaszvezetőt, Erdélyi Istvánt, a 4. honvéd gyalogos ezred őrmesterét, Dobó Pál mérnököt és a 29. gyalogos ezred szakaszvezetőjének, Kriszinger Józsefnek a nevét. A fent említett Kósz István a később érkező magyarok és a katonai kiképzések tolmácsa, majd az emír személyi titkára, utóbb a török Számí pasa parancsnok mellett Abdul Vaháb Khán néven a katonai akadémia parancsnokhelyettese lett.

A magyarok részt vettek a híradóképzésben, zászlójelek használatát oktatták, morzejeleket tanítottak, összeállították azt a drótnélküli távíró állomást, amit az emír kapott a britektől. Dobó Pál mérnök mechanikus játékokat készített Amanullah Khán gyermekeinek, később légvédelmi üteget, tarack ágyút konstruált. Nevükhöz fűződik

Faragó Pál szobrász az uralkodó Dilkusa palotájának kertjébe tizenkét szobrot készített

Vasra vert magyar hadifoglyok Afganisztánban

Kabul erődítményrendszerének (Sárpur, Qulula Psta, Qala Fathullah, Bala Hiszár) a britekkel vívott háborúk utáni újjáépítése, megerősítése, modernizálása. Kiemelkedő hadmérnöki és katonaeorvosi tevékenységük. Dobó Pál mérnök és dr. Csutorás Sándor orvos tevékenysége a legismertebb.

A hazatérés azonban távolinak tűnt. Ahogyan változott a bánásmód, egyre szaporodtak a foglyok közötti erőszakos cselekmények és szökési kísérletek. Egyesek pálinkafőzéssel mulatták az időt, és részegen verekedtek, egyikük ittasan meggyilkolt egy afgán őrt, őt kivégezték. Az ilyen magyarok azonban elenyésző kisebbséget alkottak.

A háború befejeztével sokan hazatértek. 1918-ban a központi hatalmak vereségét csak Mahmúd Tarzí külügyminiszter ígérete enyhítette, hogy a béketárgyalások befejezését követően a foglyok hazatérhetnek. Az új uralkodó, Amanullah Khán 111 magyar hazautazását engedélyezte. 1919. április 22-én 106 magyar foglyot útnak indítottak az indiai határ felé. Lóháton, erős kísérettel Torkhamnál lépték át Brit-India határát, ahol átvették őket a britek. Pesávári tartózkodást követően Allahnagarba internálták őket, ott a titkosszolgálatok kiválogatták az őket érdeklő embereket, majd a púnai internáló táborba kerültek, és Bombayn keresztül hajóval csak 1921-ben utazhattak Európába.

Mások csatlakoztak a három osztrák tiszthez vagy már korábban a német misszióhoz. Herátig a német követségi titkár kísérte őket.

Többen Kínán vagy Oroszországon át kíséreltek meg haza jutni. Kriszinger József vecsési, Hajdú József maglódi, Láng József és Kovács János ujhartyáni lakosok az 54. gyalogezred 4. századából, akiket 1919-ben besoroztak a Vörös Hadseregbe, az Amu-Darján birtokukba kerítettek egy orosz ágyúnaszádot, ahol szolgáltak, majd Afganisztánba vitték. Ők is Pesávaron és Bombayon keresztül tértek haza, szintén megjárva az allahnagari táborot. Az ő hazasegítésükre a magyar kormánynak már nem volt pénze, ezért a brit kormányhoz fordultak, úgy jutottak el Bombayből Triesztig.

Magyar hadifoglyok egy másik, hattagú csoportja 1923-ban Kínát is érintve a Pamíron keresztül tért vissza Szovjet-Oroszországba. Köztük volt dr. Csutorás Sándor nagykorösi orvos, Lassú Imre budapesti mérnök, Faragó Árpád budapesti szobrász, Erdélyi Ferenc huszár őrmester, Hibján Géza kemencsi állatorvos, valamint György József mérnök, a 17. honvéd gyalogezred tartalékos hadnagya, aki már nem szökevény fogoly volt, hanem Taskentből küldte segítségül a bolsevik kormány. Dr. Csutorás Sándor orvos Mervből szökött Perzsiába. Teheránban, ahol már közel négyszáz osztrák–magyar szökött hadifogoly gyűlt össze, csatlakozott Von Niedermayer expedíciójához. Mások Kermánsáhban csatlakoztak hozzájuk, ahol német és török csapatok harcoltak az oroszok ellen, és ott került felállításra a helyi rezidentúra Arthur Boppe vezetésével.

Többen Afganisztánban maradtak, mint Kósz István, Dobó Pál, akik új uralkodó bizalmasai voltak már trónörökös korától.

Magyarok Amanullah Khán haderőreformjának szolgálatában (1921–1928)

1919-ben Mohamed Aszlam Khán afgán követ taskenti misszióját követően a modernizáló afgán állam szovjet szakembereket kért a hadsereg, különösen a légierő fejlesztésére. A háború során a britek légítámadásai tanulságot szolgáltak az új uralkodónak

a légierő és a légvédelem kiépítésének szükségessége tekintetében a fentiekben ismertettek szerint.

Még meg sem kezdődött az angol–afgán háború, amikor 1919 elején afgán küldtség utazott Taskentbe, azzal a megbizatással, hogy a taskenti szovjet engedélyével mérnököket szerzödtessen a hadifoglyok sorából a kabuli fegyvergyárba. Néhányan magyarok voltak, hárman utászokként esetek hadifogságba, és Bukharában harcoltak a szovjetek oldalán Alim Khán emir csapatai ellen.

Az 1921-es szovjet–afgán együttműködési szerződés keretében 1921–1928 között a Szovjet-Oroszországból érkező katonai és polgári szakemberek között számos magyar érkezett Afganisztánba. Ők jellemzően a bolsevikok oldalán harcolt volt magyar hadifoglyok voltak. A bolsevikokhoz átállt magyar hadifoglyok közül sokan járultak hozzá szakértelmükkel 1921–1928 között az elmaradott közép-ázsiai ország modernizálásához.

György József mérnök 1919. október 5-én érkezett meg Taskentből Kuskán és Heráton át orosz feleségével. György a háború előtt a m. kir. Államvasutak gépgyárban szolgált, hadifogságba kerülését követően Turkesztánban, az orosz közép-ázsiai vasutak taskenti főműhelyében a konstrukciós osztály vezetője volt. Akkor szerződött Afganisztánba, amikor az afgán kormány a kabuli fegyvergyárba keresett mérnököket a hadifoglyok körében. Hamarosan a török Mehdi Számí pasa, a kabuli tiszti iskola parancsnoka keze alatt tevékenykedett. Első feladata légvédelmi üteg készítése volt. 1921. április 21-én Torkhámon, majd 1921. júniusában Bombayon keresztül Európába távozott, ám 1923-tól 1928-ig ismét Afganisztánban tevékenykedett.

Többen kapcsolatban álltak a Komintern moszkvai irodájával. Az orosz feleséggel rendelkező György Józsefet Lenin küldöttének mondták. György József hivatalos életrajza szerint 1921–1923 között járt Afganisztánban. Orosz feleségének fiát túsul fogták ott, hogy esztendőn belül visszatérjen. Hivatalos életrajza szerint 1923–1928 között Braziliában tevékenykedett, ám ennek semmi dokumentált nyoma nincsen, viszont Afganisztánban 1928-ig kétséget kizáróan igazoltan számos projekt köthető nevéhez, többek között az 1925-ben elkészült Darul Aman vasút, Afganisztán első és csaknem egy évszázadig egyetlen vasútvonala. Az 1930-as években már a kemáli Törökország modernizálásán munkálkodott.

Az 1920-as években a katonai akadémián működött Abdul Wahab Khán néven Kósz István, aki Nadir sah és Zahir sah alatt is ott szolgált.

Az 1925-ös afgán–szovjet légügyi egyezmény értelmében három magyar pilóta is leszerződött az afgán államhoz. 1926-tól szolgált Afganisztánban Tóth István repülő százados, mint R 1-es gép pilótája. Technikusa is magyar volt. 1926-ban részt vett a Khosztban kibontakozó felkelés elleni bombázásokban.

Az 1928 őszen kitört Sinvári törzs felkelésének leverési kísérletében ismét bevették a légierőt. Szovjet pilóták – köztük magyarok – bombázták a Keleti Tartomány falvait. December 19-én a légierő több repülést hajtott végre, három R 1-es, köztük két magyar pilóta bombázta a felkelők állásait Kúh-i Daman térségében, ahol a felkelők lelőtték Tóth István gépét. Földi maradványait Kabulban temették el, ám nem a keresztényeknek fenntartott Kabr-i Gorának nevezett brit temetőben, hanem az Suhada-i Szálihín muszlim temetőben, ahova az Abdul Wahábbá lett Kósz István földi maradványai is kerültek. A sors fintora, hogy a Taskentből érkezett magyarok

egy részének személyes ellensége, akinek elűzésében néhányan részt vettek, a bolsevikok elől Afganisztánban menedéket kereső bukhari emír, Alím Khán is itt van eltemetve.

Magyarok Nádír Khán erőinek kötelékében (1929–1932)

és részvételük a baszmacsik elleni afganisztáni szovjet hadműveletekben (1926–1931)

1928-tól a reformer uralkodónak, Nadir Khánnak törzsi felkelésekkel kellett szembenéznie. Sajátos módon, amikor a legtöbb külföldi elhagyta az országot, köztük több magyar is, mások, kevésbé ismert okokból éppen akkor érkeztek Afganisztánba.

Farkas András 1921-es, Indián át történő hazaérkezését követően – miközben tíz hónapot a brit katonai hírszerzés felügyelete alatt álló allahnagari táborban töltött – Szegeden dolgozott mint detektív. 1924-ben megnősült, és Füzesgyarmaton telepedett le, ott tűzoltó parancsnokként tevékenykedett. 1928-ban – épp akkor, amikor a Határvidék törzseit szervezték a britek a szovjet- és németbarátnak tartott Amanullah Khán uralma ellen, majd pedig, véget vetendő a véres káosznak, a királyi család másik tagját, Jahjakhél ágát hatalomra segíteni – Farkasnak épp akkor jutott eszébe otthagyni nyugdíjas állását, feleségét és két gyermekét, hogy „az afganisztáni törzsek között a magyarok rokonait keresse”, ám nem a közép-ázsiai türk népek körében, hanem a pastun és belúdzs törzsek között.¹⁹

Törökországon és Perzsián át Afganisztánba indult. Délen, Perzsiának a britek által ellenőrzött területein, a forrongó Beludzsisztánon keresztül jutott be az országba. Perzsiában főleg európaiakból, köztük magyarokból katonákat toborzott.

A törzsi vidékeket járta, feladata feltehetően Helmand térségében törzsi felkelést szítani Amanullah Khán ellen, kihasználva az Acakzaí-Núrzaí törzsi ellentétet a Durrání törzsszövetségben belül, illetve felkelésre bírni a belúdzsokat és brahuikat. Ott érte annak a híre, hogy Habíbullah Kalakáni kúh-i damani tadzsikjai összeszövetkezve a keleti Sinvári pastun törzsszel, elfoglalták Kabult. Kaotikus rémuralmát hamarosan megelégelték a britek is.

Farkas András feladata ekkor már a törvényes rend helyreállításának segítése volt Afganisztánban. Szabadcsapatot szervezett afgánokból és magyarokból, és Kandahárban 1929. június 3-án csatlakozott a Nádír Khánt támogató Ali Ahmad Khán Barakzaí erőihez. A Mahszúd és Vazíri törzsi erőkkal megtámogatott Nadir Khán vezette csapatok szeptemberben elfoglalták Gardizt, majd 1929. október 12-én Kabult. Farkas ezidőtájt „Abdullah Khán hadvezér (szepáh-szalar), sőt néha „Abdullah Khán védelmi miniszter” néven adott ki parancsokat. 1929. október 15-én Nádír Khánt sahhá koronázták, de csak közel esztendő múlva, 1930 szeptemberében alakult meg az új kormány. A miniszterelnök Nádír sah fivére, Mohamed Hásim Khán lett, aki nem kedvelte az idegen jött-ment kalandornak és a Sah Vali Khán szerdár, hadügyminiszter riválisa, Alí Ahmed Khán Barakzaí emberének tartott Farkast. Az 1930 szeptemberében megalakult kormányában pedig már minden tag a királyi ház tagja volt. Sah Valí Khán lett a hadügyminiszter, nem Farkas mentora, Alí Ahmed Khán

¹⁹ Schwanitz 2021.

Barakzaí. Farkas 1929. október 15. és 1930. szeptember 21-e között bocsátott ki parancsokat „Abdullah Khán főparancsnok” (szepah-szalar) „őfelsége Nádír Khán sah” (nem létező kormányának) „hadügyminisztere” gyanánt.

Farkast és csapatát ezt követően a felkelések leveréséhez használta fel Nadír Khán. 1930 februárjában a Sinvári felkelés, novemberben a Kúh.i Daman felkelés leverésében vett részt, 1930 novemberétől 1931 áprilisáig tartott Ibrahim Beg Lakai afganisztáni betörése, amit magyarok szorítottak vissza szovjet területre. Farkas 1932-ben már délen, a fellázadt Ghilza pastun törzsek leverésében vállalt jelentős szerepet. Ezt követően, Alí Ahmad Khán Barakzaí és Sah Valí Khán konfliktusába való belekeveredése, valamint a küldetés bevégeztetése okán perzsiiai irányban elhagyta Afganisztánt. Nem sokkal később, 1933. április 8-án Nádír Khánt meggyilkolták.

Ami Farkas András afgán hadügyminiszterségét illeti, 1928 őszén Perzsiában és Afganisztánban „Abdullah Khán, Őfelsége Amanullah sah fővezére” néven bocsátott ki pátenst, és fogadott fel zsoldosokat. Ehhez úgy tűnik, bőségesen el volt látva pénzzel. A kezdeti patensekben „szepah szalar”-ként szerepelteti magát, ami eredetileg a bandériumok fővezérének és ebben az időszakban még a vezérkari főnöknek a tiszte volt. 1929 végén már „Őfelsége Nadir sah hadügyminisztere” címen szervezkedik, holott Nadir Khánnak csak egy esztendő múlva, 1930 szeptemberében alakult meg tíztagú kormánya. Feltehetően pusztán toborzási, szervezési, rendteremtési okokból volt szüksége erre a titulusra.

Azt tudjuk, hogy nemcsak a fehérek, de a baszmacsik ellen is harcoltak magyarok a bolsevikok, majd a szovjethatalom oldalán. Kevésbé ismert azonban, hogy Afganisztánban is fegyvert fogtak magyarok az országba szovjet területről átporrtázó baszmacsí harcosok ellen.

A Szovjetunió 1926. április 15-én a baszmacsí támadások visszaszorítására a Vörös Hadsereg 700–1000 fős egységét Termezből Afganisztánba vezényelte Vitalij Primakov tábornok vezetésével. 1930-ban újabb szovjet egység lépett afgán földre a trónfosztott király, Amanullah sah megsegítésére. A Vörös Hadsereg egysége, amelynek 12 magyar tagja volt, el akarta foglalni Kabult, de közben az akciót lefűjták annak hírére, hogy májusban Amanullah Brit-Indiában talált menedéket. 1930 júniusában a sereg távozott Afganisztánból.²⁰

1929 márciusától Habíbullah Kalakáni megengedte a baszmacsí harcosoknak, hogy műveleteket végezzenek Észak-Afganisztánban Khanabad, Rustaq, Taloqan és Faizabad térségében. 1930-ban az új király, Nadir Khán miniszterelnöke felszólította Ibrahim Beg Lakaít, hogy adja meg magát a szovjeteknek, de az visszautasította. 1930 júniusában Jakov Melkonov ezredes vezetésével lovas egység hatolt be 70 km mélységben afgán területre az afgán kormánnyal való megegyezés értelmében Ibrahim Beg csapatainak kifűstölésére, akit végül 1933-ban Türkmenisztánban fogtak el, majd kivégeztek. A Hásim Khán által a Vörös Hadsereg egységéhez delegált afgán összekötő tisztje egy magyar volt, míg a szovjet egységnél hat magyar veterán vöröskatoná teljesített szolgálatot.²¹

20 Krivosheyev 1963; Artekál, P.: Specialnűje operacii Krasznój Armii v Afganisztane v 20-e godű,

21 Ritter 1985.

A csapat nem ütközött ellenállásba, felszámolták a baszmacsík Aq Tepe helység-nél található főhadiszállását. Dzsunaid Khán 1933-ban a Karakorum sivatagban szenvedett vereséget.

Nadir Khán meggyilkolását követően, 1933 májusában annak fiatal korú fia Mohamed Záhir Khán került a trónra, aki nevében Nádír Khán fivérei, a Muszáhíb fivérek, Hásim Khán és Mahmúd Khán kormányoztak. Brit titkosszolgálati források szerint Farkas 1933-ban azért hagyja el Afganisztánt, mert konfrontálódott Sah Mahmoud Khán marsal hadügyminiszterrel.²² Valójában küldetésük bevégeztetett, az afgán–magyar kapcsolatoknak ez a szakasza lezárult.

Farkas Andrást és embereit 1933-tól a perzsiai Kermán tartományban találjuk. Ottani szerepe merőben ellentétes: nem Reza sah központossítási és modernizációs törekvéseit támogatta, hanem törzsi felkelések szításában szerzett tapasztalatát az akkor már németbarátnak tartott Reza sah ellenében a khúzsztáni arabok, illetve Szisztán-Belúdzisztánban Dósz Mohamed Khán belúdzs felkelésének támogatása terén hasznosította, de tevékenykedett a szintén olajkutakkal rendelkező, a központi hatalommal szembe helyezkedő Bakhtiár khánok felkelésének támogatásában is.²³ 1938-ban a perzsiai Kermánsáh városában látták utoljára, ahol akkoriban nyüzsgöttek a brit, német és török ügynökök, és bár Irán²⁴ déli övezetéhez tartozott, szép számmal megfordultak ott szovjet ügynökök is. 1949-ben családja kezdeményezésére Magyarországon holtta nyilvánították.

Abdul Vahab Khán, alias Kósz István ekkor már a katonai akadémia parancsnoka volt, ebben a minőségében hunyt el 1949-ben.

Több magyar, aki az 1920-as években szakértelmével járult hozzá Afganisztán reformjaihoz, az 1930-as években Irán vagy Törökország modernizációja során tűnt fel, amihez keretül szolgált a gazdasági világválság, ám ezúttal már kizárólag polgári területen kamatoztatták szakértelmüket, mint Törökországban György József. Mások hazatérve eltitkolták afganisztáni kalandjaikat, amiről környezetük mit sem tudott, személyi anyaguknak erre utaló iratait később gondos kezek eltüntették. Megint mások afgán állampolgárként és muszlimként Afganisztánban maradtak. Unokáik már mit sem tudnak magyar származásukról.

Konklúzió

Magyar hadifoglyok az első világháború és a harmadik angol–afgán háború közötti Afganisztánban (1915–1921) nemcsak a hadifoglyok életét éltek, de a katonai és a polgári életben egyaránt hasznosították szakértelmüket. Kiemelkedően jelentős volt a magyarok szerepe Amanullah Khán haderő reformjának szolgálatában (1921–1928) és részt vettek magyar katonák a reformer uralkodó megdöntését követő káosz utáni rendcsinálásban Nádír Khán erőinek kötelékében (1928–1932) is, az új uralkodó

22 British Library Asia and Africa Studies, /IOR India Office Records/ IOR/L/PS Political and Secret Department/PS/12/1-1442/Political (External) Department, Annual Files / PZ 5404/33 Afghanistan: Activities of Andras Farkas a Hungarian. Reference: IOR/L/PS/12/82.

23 Az 1934–1936. május közötti időszakról igen részletes brit titkosszolgálati jelentések váltak kutathatóvá.

24 1934-ig Perzsia, ettől kezdve az ország neve Irán.

trónra segítésében, a haderő konszolidációjában, a baszmacci betörések viaszszorításában (1926–1931). Tehetségük révén kiemelkedő, ám méltatlanul elfelejtett szerephez jutottak.

Az első magyar hadifoglyok oroszországi, turkesztáni szerepéről vannak ismereteink, ám a magyaroknak a modern afgán állam, afgán haderő kialakulásában játszott szerepéről alig tudunk.

Az 1929-től begyűrtő gazdasági világválság számos magyart arra késztetett, hogy az 1930-as években részt vegyenek Törökország és Irán modernizációjában, ez azonban – noha Afganisztán volt az első keleti ország, ahol az első világháború éveiben magyarok megjelentek –, ezt az országot már nem érintette. Jellegzetes különbség továbbá, hogy Törökországban és Iránban polgári területeken kaptak munkát magyar szakemberek, Afganisztánban elsősorban a haderő reform terén, illetve a központi hatalom katonai eszközökkel történő megszilárdítása és helyreállítása végett tevékenykedtek.

Életútjuk, tevékenységük nagyrészt feltáratlan, jelentőségükhöz képest keveset tudunk róluk, tevékenységük, szerepük jelentőségének feltárása a jövőben izgalmas kutatási feladat.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- British Library Asia and Africa Studies, /IOR India Office Records/ IOR/L/PS Political and Secret Department/PS/12/1-1442/Political (External) Department, Annual Files / PZ 4908/25 Afghanistan.
- British Library Asia and Africa Studies, /IOR India Office Records/ IOR/L/PS Political and Secret Department/PS/12/1-1442/Political (External) Department, Annual Files / PZ 5404/33 Afghanistan: Activities of Andras Farkas a Hungarian. Reference: IOR/L/PS/12/82.
- Moscow Military Archives
fond 2118, opis' 685, 39, 50, opis' 685, 30, 40, 77, 133, 139-140,
fond 2067 I opis' 2512: 43, 62, 63, 64, 77, 91, 103, 106.

IRODALOM

- Adamec, Ludwig w. 1974. *Foreign Affairs in the Mid-Twentieth Century Relations with the USSR, Germany and Britain*. Tucson: AZ University of Arizona Press.
- Artekal, P. Specialnűje operacii Krasznoj Armii v Afganisztane v 20-e godű. <http://www.rkka.rubitlt.htm>
- Artuç, Nevzat 2018. *Cemal Paşa: Askeri ve siyasi hayatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Fazilhodzsaeve I. 1961. Hogyan vették ki részüket a magyar internacionalisták a Nagy Októberi Forradalomból Üzbegisztánban. *Borsodi Szemle* (5): 556.
- Hadifogoly magyarok története*. 1930. Szerk. Pilch Jenő. I–II. Budapest: Atheneum. <https://doi.org/10.31249/ism/20170303>
- Józsa Antal 1961. Adalékok az oroszországi magyar hadifoglyok történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények* 8. (2): 625–669.
- Kotyukova, T. V. 2017. *Turkestan Captivity: German and Austro-Hungarian War Prisoners in Russian Turkestan During the First World War*. <https://doi.org/10.31249/rsm/2017.03.03>
- Krivoshayev, G. F. Lt. Gen. 1963. *Soviet Armed Forces' Losses in Wars, Combat Operations and Military Conflicts*. Moscow: Military Publishing House.

- Morris, L. P. 1972. "British Secret Missions in Turkestan, 1918–1819." *Journal of Contemporary History* (12): 363–379.
<https://doi.org/10.1177/002200947701200208>
- Ritter, William S. 1985. "The final Phase in the Liquidation of Anti-Soviet Resistance in Tadzhikistan: Ibrahim Bek and the Basmachi 1924–1931." *Soviet Studies* 37.
<https://doi.org/10.1080/09668138508411604>
- Schwanitz, Wolfgang G. 2001. "The Jihad Legacy of World War I." March 9, 2001. Middle East Program, Foreign Policy Research Institute
<https://www.fpri.org/article/2021/03/the-jihad-legacy-of-world-war-i/>
- Stewart James 2014. *The Kaiser's Mission to Kabul: A Secret Expedition to Afghanistan in World War I*. London: Tauris.
- Secret British Report* 3. February 1920.
- Toliboev, Jahangir 2019. "Austro-Hungarian Prisoners of War and their Contribution to the Development of the Region". *Namangan State University Annual* 74. (6): 478–481.
<https://doi.org/10.15863/TAS.2019.06.74.53>